

Iran och USA på kollisionskurs

Anförande vid Folk och Försvars rikskonferens 2020

Erika Holmquist

De flesta av er som är här idag är säkert medvetna om att konflikten mellan Iran och USA pågår sedan många decennier tillbaka i tiden. Från det iranska perspektivet begick USA ett oförlåtligt övertramp när CIA avsatte den demokratiskt valda premiärministern Mohammad Mosaddegh 1953. Att frigöra Iran från utländskt inflytande blev därför ett centralt tema senare under den iranska revolutionen 1979. För USA begick Iran ett lika oförlåtligt övertramp när man ockuperade den amerikanska ambassaden och slängde ut både shahen och USA ur Iran under revolutionen. Anti-amerikanism och motstånd mot vad Iran ser som den USA-ledda världsordningen har sedan dess varit en viktig legitimerande faktor för Irans regim. Konflikten mellan USA och Iran har blivit systemisk. I och med kollapsen av kärnavtalet har relationen försämrats bortom den nivå länderna befann sig på före kärnavtalsförhandlingarna började.

Jag tänkte ge en bild av konflikten utifrån Irans perspektiv. Innan jag går in på detaljerna vill jag understryka tre huvudbudskap:

- Konflikten kan inte lösas om inte Iran slutar med sitt destruktiva beteende i Mellanöstern, och USA erkänner att Iran har legitima säkerhetsintressen.
- Kärnavtalet är troligen fortfarande den bästa chansen hittills till att förbättra relationerna mellan Iran och väst. Iran ger tydliga signaler att man vill rädda det, men USA måste möta Iran på vägen. Ingen av staterna vill ha ett krig, men ingen av dem vill heller ta första steget och sätta sig vid förhandlingsbordet.
- En hastig amerikansk reträtt från Irak vore negativ. En reträtt kan destabilisera Irak ännu en gång, och även ha konsekvenser för den vidare regionala säkerhetsdynamiken.

IRANS MÅL OCH VERKTYG

Den iranska regimens främsta mål är att säkra sin egen överlevnad, sin politiska och ekonomiska självständighet, och sin position som en regional stormakt i Mellanöstern. Konflikten med USA står i viss mån i vägen för de här målen. Iran har sedan länge levt med ekonomiska sanktioner i olika former, och i Irans eget närområde har det bildats en anti-iransk säkerhetsarkitektur som USA utgör stommen i.

Iran har därför behövt hitta särskilda lösningar för att kunna projicera makt i regionen, som i sin tur har drivit på konflikten med USA och USA:s allierade ytterligare. Ett exempel på en sådan lösning är Irans regionala närvaro. Enligt Ayatollah Khamenei är närvaron mycket viktig för att den ger Iran strategiskt djup och möjliggör en viktig del av Irans försvarsdoktrin. Poängen med doktrinen är att Iran möter och förebygger hot utomlands för att hålla konflikt borta från det egna territoriet. Irans försvarsmakt skulle troligen ha svårt med en konventionell konflikt på hemmaplan mot en militärt överlägsen fiende.

Iran har utvecklat asymmetriska förmågor, som man använder sig av för att stärka sitt regionala inflytande. Särskilt två förmågor är viktiga i det här sammanhanget. Den ena är Irans missilarsenal som är den största i Mellanöstern och som Iran började utveckla som en följd av Iran-Irakkriget. Den andra viktiga förmågan är det nätverk av allierade, och samarbetspartner som Iran har byggt upp i regionen. Iran stödjer sina regionala partner på olika sätt, till exempel med pengar, militär rådgivning- och träning, vapen och missiler. Vissa aktörer knyter Iran till sig genom ideologisk mobilisering, medan andra relationer baseras på ren pragmatism och sammanfallande intressen. Genom att stärka de här aktörerna kan Iran skapa avskräckning, men också elda på andras konflikter. Alliansen med Hizbollah i Libanon är till exempel ett led i avskräckningspolitiken mot Israel, medan stödet till huthierna i Jemen i första hand handlar om att orsaka kostnader för Saudiarabien.

Konflikten med USA har orsakat stora ekonomiska problem för Iran, som periodvist levt med mycket hårda sanktioner. Det har länge funnits en spänning inom den iranska eliten vad gäller ekonomin. Mer reformvänliga politiker har menat att Iran måste förbättra sina relationer med omvärlden, eftersom det skulle möjliggöra handel utan hinder. Det i sin tur förutsätter en mindre polariserande utrikespolitik, vilket konservativa krafter i Iran har haft svårt att gå med på. Att kärnavtalet kunde förhandlas fram trots spänningarna internt, och motsättningarna mellan Iran och USA, var en stor bedrift. Iranierna såg avtalet som ett test eller ett första förtroendeskapande steg som eventuellt kunde leda till diskussion om andra frågor senare.

KONFLIKTEN ESKALERAR

USA lämnade kärnavtalet eftersom Trump-administrationen ansåg att det inte var tillräckligt restriktivt. Dessutom menade USA att avtalet var svagt då man inte använt tillfället till att förhandla om Irans missilprogram och regionala nätverk. Under ”maximum pressure”-kampanjen återinfördes de gamla sanktionerna och nya lades till. Konflikten började eskalera på allvar efter april 2019, när USA ökade pressen mot landet. Iran trappade in gengäld upp i två parallella spår: dels genom att stegvis frångå kärnavtalet för att försöka skapa förhandlingsutrymme, och dels genom att använda asymmetriska förmågor för att på olika sätt visa Irans kapacitet att skapa kostnader för motståndarna. Till exempel beslagtogs Iran flera oljetankrar i Persiska viken, och sköt ner en amerikansk drönare. Raketangrepp av Iranvänliga miliser mot amerikanska mål i Irak ökade också under den här perioden.

I september slog en attack mot saudisk energiinfrastruktur tillfälligt ut fem procent av den globala oljeproduktionen. Iran förnekade inblandning, men pekades ut som ansvarigt av bland andra USA och Saudiarabien. Något kraftfullt offentligt svar från USA kom inte. När det sedan kom signaler om att Saudiarabien kanske kunde tänka sig att samtala med Iran, såg det ut som att Iran hade vunnit, tillfälligt i alla fall.

QASEM SOLEIMANIS DÖD

Den tredje januari i år dödades USA Qasem Soleimani, som var chefen för det iranska revolutionsgardets externa gren, och Abu Mahdi Al-Muhandis, som var ledaren för en av de viktigaste Iran-trogna shiamiliserna i Irak. Attacken skedde utanför Bagdads flygplats och innebär en betydande eskalering i konflikten mellan Iran och USA. Den iranska reaktionen gick från chock till stor nationell uppslutning och krav på hämnd. Iran meddelade också att man inte längre tänker förhålla sig till kärnavtalet, men håller dörren öppen för att återvända om sanktionerna lyfts. I detta nu ser det ut som att det är USA som har synat Irans kort: med tanke på att Iran påstod sig ha valt sitt mildaste svarsalternativ. Iran attackerade amerikanska baser i Irak utan att orsaka några betydande skador. Enligt iranska företrädare berodde det på att Iran inte vill ha ett fullskaligt krig.

Iraks parlament har reagerat kraftigt genom att uppmana de amerikanska trupperna att lämna landet.

Dagen efter attacken mot Soleimani analyserades situationen i iransk statlig tv, i en iransk motsvarighet till SVT:s Agenda. De två högt uppsatta gästerna i studion kom från revolutionsgardet och libanesiska Hizbollah. Båda såg en positiv möjlighet i Soleimanis och Muhandis död, eftersom de trodde att det kunde leda till att USA får lämna Irak och kanske till och med regionen i stort.

Intressant nog gjorde Trumps presskonferens efter den iranska attacken inte så mycket för att grusa den förhoppningen, eftersom han sa att USA inte är beroende av Mellanösterns energi längre och antydde att andra borde ta mer ansvar i regionen. Skulle USA tvingas lämna Irak kan det få negativa konsekvenser. Problemen som gjorde att IS växte fram kvarstår, och utökat iranskt inflytande riskerar att spä på motsättningar mellan olika politiska och etniska grupper.

USA:s vänner i Persiska viken, som Saudiarabien och Förenade Arabemiraten, manade till lugn och nedtrappning efter attentatet mot Soleimani. Det är inte förvånande med tanke på att de riskerade att hamna i skottlinjen för Irans hämnd. Saudiarabien informerades enligt uppgifter inte om USA:s planer, och frågan är hur det påverkar den saudiska kalkylen. Kanske förstärker det ytterligare tankarna på att föra samtal med Iran.

Spänningen mellan Iran och USA har ökat stadigt, och ur den iranska befolkningens perspektiv har många tragedier följt med utvecklingen. Sanktionstrycket upplevs som det värsta någonsin och när regimkritiska demonstrationer blossade upp i november 2019 slogs de ner med brutalt våld. Vissa uppgifter pekar mot att 1500 personer dog. När Soleimani skulle begravas trampades 56 personer ihjäl. Den 11 januari 2020 erkände Iran att man i anslutning till hämndoperationen mot USA av misstag sköt ner det ukrainska planet där 176 personer dödades, däribland flera svenskar.

Var situationen tar vägen är svårt att bedöma, men man kan hoppas att både Iran och USA använder tillfället till avspänning. Jag vill avsluta med att upprepa det jag sa i början. Den grundläggande konflikten mellan Iran och USA kan inte lösas om inte Iran slutar med sitt destruktiva beteende i Mellanöstern, samtidigt som USA också måste erkänna att Iran har legitima säkerhetsintressen. Man kan blicka bakåt för inspiration. Kärnavtalet är, oavsett vilken status det befinner sig i just nu, i sig ett bevis för att det faktiskt är möjligt att göra framsteg.